

Hvornår og hvordan der kommer etik ind i og ud af videnskaben?

Jacob Birkler, cand.mag., ph.d.-stipendiat, Syddansk Universitet / Lektor, University College Vest. jbirkler@health.sdu.dk.

Når et videnskabeligt arbejde påbegyndes, stilles der formelt set en række etiske krav allerede i udgangspunktet. Projekter skal tilmeldes datatilsynet og eventuelt godkendes af den videnskabsetiske komite. Desuden vil man til enhver videnskabelig formidling (artikler, monografier etc.) forvente en række etiske refleksioner, der altid får plads som særskilt passus. Således høres det ofte, hvordan etikken skal med eller sågar IND i det videnskabelige arbejde. Men der kommer også etik UD af det videnskabelige arbejde. Det videnskabelige arbejde fremprovokerer således en række etiske refleksioner, som ofte overses, når de etiske formaliteter indledningsvis er på plads. Jeg vil her kort præsentere og diskutere nogle af de veje, ad hvilke etikken kommer ind i og ud af det videnskabelige arbejde.

Etik og videnskab

Etik er i gængs forstand det, vi retter os efter, det vil sige de normer, værdier og idealer, som udmønter sig i handlinger. På den baggrund er etikken det udgangspunkt, vores handlinger hviler på. Med rødder i det græske begreb *ethos* er etikken endvidere de sædvaner eller den skik, som ikke blot er indlejret i den enkeltes personlighed, men i samfundet som helhed. Etikken melder sig således i særdeleshed, når vi er fristet til at svigte disse uskrevne vedtægter. Etik har af den grund berøring med den enkeltes karakter og holdning. Selve forholdet mellem etik og videnskab kan grundlæggende siges at følge to veje. På den ene side kan der skabes viden om etik, og på den anden side underlægges det videnskabelige arbejde etiske normer.

Viden om etik

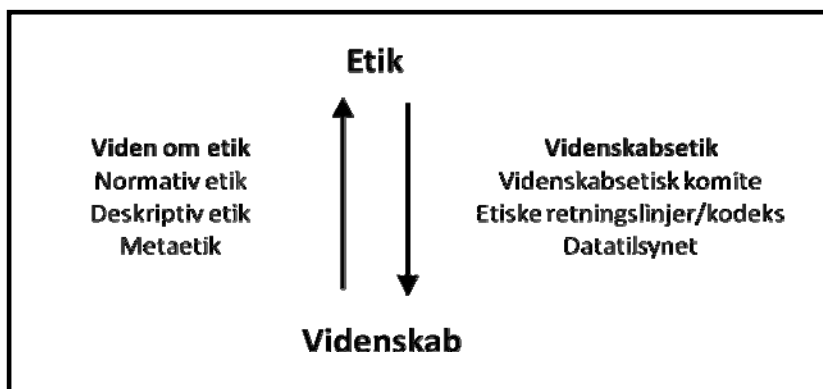
Traditionelt peges på tre måder, hvorigennem der skabes viden om etik, nemlig deskriptiv etik, normativ etik og metaetik. Deskriptiv etik angår beskrivelsen af normer og værdier, som kan variere over tid og sted, hvilket eksempelvis kan være et historisk, psykologisk, antropologisk eller biologisk anliggende. Normativ etik angår spørgsmålet om de rette normer og værdier, det vil sige etikkenes indhold. Metaetikken er den mest

filosofiske del af etikken, som vedrører etikkens egenart, og den er dermed et teoretisk studie af etikkens grundbegreber og fænomener.

Videnskabsetik

Bevæger vi os fra viden om etik til etikkens møde med videnskaben, er der sket en stor udvikling gennem de senere år. Generelt kan der rejses en række etiske spørgsmål til videnskaben. Det er spørgsmål om grænserne og betingelserne for det, vi som samfund bør skabe viden om, og ikke mindst, hvordan vi håndterer den viden, som allerede er skabt (Det Etiske Råd: www.etiskraad.dk). På et mere konkret niveau bliver den enkelte forsker mødt med en række krav om etisk refleksion angående eksempelvis tavshedspligt og oplysningspligt samt håndtering af data mere generelt. Dette sker gennem et juridisk krav om etiske overvejelser i forskningsprojekter. Disse etiske rammer for et givent forskningsprojekt skal gennemgås og godkendes af den regionale videnskabsetiske komite (Den Centrale Videnskabsetiske Komité: www.cvk.im.dk). Formålet med dette komitesystem er at sikre den videnskabsetiske lødighed herunder beskyttelse af forsøgspersonerne, samtidig med at der skabes mulighed for at udvikle ny viden (Lov om det videnskabsetiske komitésystem § 1, stk. 3). Under mistanke om andres mindre redelige forskning blev det efter 1993 endvidere muligt at klage til Udvalgene Vedrørende Videnskabelig Uredelighed (UVVU), som kan defineres som et etisk kontrolorgan i tilknytning til den sundhedsvidenskabelige forskning. Et udvalg, hvis arbejde ofte debatteres i medierne (Favrholdt 2005, Favrholdt et al. 2008).

Det traditionelle forhold mellem etik og videnskab er opsummerende skitseret i figur 1.

Figur 1: Forholdet mellem etik og videnskab

Når etik kommer ind i videnskaben

Med formaliseringen af videnskabsetikken gennem råd, komiteer og nævn kan der ske det, at etikken som et 'bør' ofte kommer efter det, der er praktisk muligt, det vil sige et 'kan'. Som eksempel kan man som forsker planlægge et projekt, som metodisk kan realiseres, men som nu også kræver et etisk sundhedstjek. Man skal med andre ord også 'lige have etikken på plads', som var det et flueben på en tjekliste. Ud fra denne tanke bliver spørgsmålet, hvordan man som forsker kan forme projektet, så de relevante etiske organer tilfredsstilles. De etiske overvejelser kan på denne måde overlades til andre, hvorefter det bliver metodiske teknikaliteter, der afgør, hvorvidt ens projekt får det godkendte etiske stempel. Er forsøgspersonerne tilstrækkeligt informeret, er anonymiteten sikret, vil patienterne lide overlast som konsekvens af undersøgelsen og så videre. Egne overvejelser kan således få plads i den nødvendige etiske passus, men kan for nemheds skyld reduceres til velformulerede hensigtserklæringer om idealiseret praksis.

Nu er etikken på plads, og hvis jeg som forsker tilstræber mine etiske idealer, kan min samvittighed være uskyldsren. Men der opstår mindst to problemer med formaliseringen af etikken forud for projektets igangsættelse. Bliver den etiske grænsedragning i stort omfang overladt til eksterne bedømmere, bliver det et pålæg udefra, som alternativ til et pålæg fra den enkelte forsker, hvilket ikke virker befordrende for de etiske refleksioner hos forskeren. Straks mere problematisk er den måde, etikken bliver generaliseret til at omhandle pligter, der knytter sig til abstrakte værdier såsom respekt, ansvarlighed, åbenhed og professionalisme. Der kan således være stor forskel på at udvise åbenhed og respekt i mødet med den generaliserede og abstrakte informant og at være åben og respektfuld i mødet med den konkrete Peter Johansen, der pludselig virker frastødende og usympatisk.

Er etik først kommet ind i forskningsprocessen som en tilpasning af metodisk praksis og velformuleret idealiseret passus i artikler eller monografier, så begynder den netop at mangle. Problemet er, at man ikke kan placere etik i en forskningsproces, som man placerer en potteplante i en vindueskarm, for at det hele skal se pænere ud. Udfordringen består *ikke* i, at få etik *ind* i forskningsprojekter, men derimod *ud* af projekter som en beskrivelse af en konkret sædvanebestemt praksis. De formelle etiske krav kan være en nødvendighed, men bør ikke udelukke den

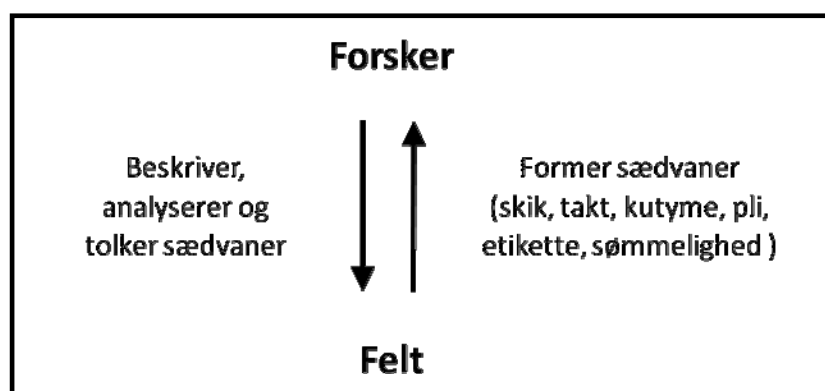
omstændighed, at forskeren, der eksempelvis arbejder med kvalitative data, altid vil blive konfronteret med normer og værdier, som ikke blot kræver at blive beskrevet og fortolket, men samtidig kræver kritisk etisk refleksion.

Når etik kommer ud af videnskaben

Kvalitativ forskning vil definatorisk altid inkludere et arbejde med normer og værdier. Dette arbejde vil i reglen referere til en metodisk og teoretisk ramme. Ofte undervurderes imidlertid det forhold, at ethvert kvalitativt forskningsprojekt indeholder en række etiske perspektiver og mere eller mindre nødvendige etiske refleksioner under hele forskningsprocessen. Her skal blot præsenteres tre perspektiver som eksempler på veje, hvor etik kommer ud af videnskaben.

For det første vil et kvalitativt studium altid appellere til en redegørelse for egne antagelser, forventninger, formodninger eller mere eller mindre fordomsfulde anticipatoriske hypoteser. Denne redegørelse kan inkludere refleksioner over egne normer og værdier som et etisk perspektiv på mødet med det undersøgte felt. For det andet vil forskeren kunne blive konfronteret med vanskelige valg af etisk karakter under forskningsprocessen. Vanskelige valg defineret som værdikonflikter, hvor forskeren kan være splittet mellem et personligt og fagligt engagement. I mine studier af sygeplejerskers etiske praksis var jeg ofte splittet mellem på den ene side at kunne være til hjælp i konkrete situationer og på den anden side at skulle oppebære et fagligt ansvar for det igangværende projekt. Disse vanskelige valg vil som omstændighed også kræve overvejelser, der bidrager til forskningsprocessen. Ovennævnte etiske perspektiver er ikke nye. Til gengæld skal der som tredje perspektiv eller pointe fremhæves den omstændighed, at der med kvalitativ forskning vil skabes en vis grad af etisk interferens i forskerens møde med felten. Denne pointe synes heller ikke at være ny. Tværtimod kan der henvises til en stor del af det sociologiske og antropologiske arbejde. Men pointen er, at der heri gemmer sig en vigtig opgave, der overskrider den blotte beskrivelse og analyse. Et eksempel kan illustrere denne pointe. Under mine feltstudier fulgte jeg en sygeplejerske på onkologisk afdeling, som varetog plejen af en døende patient, der var svær at smertedække. På et tidspunkt var jeg alene med patienten på stuen. Patienten havde flere gange ytret ønske om aktiv dødshjælp, velvidende, at det officielt ikke var en mulighed. Nu spurgte patienten om min holdning til spørgsmålet. Et

spørgsmål, jeg som filosof har arbejdet med gennem flere år, og som jeg har haft mange holdninger til. Det havde jeg ikke i denne konkrete situation. Situationen gjorde mig tavs og påvirkede siden mine holdninger til og meninger om det aktuelle spørgsmål. Ikke at jeg definitivt blev tilhænger eller modstander af aktiv dødshjælp, men situationen gav mig en afgørende nuancering, hvor mine værdier og normer rykkede sig. Som forsker var jeg imidlertid i felten for at beskrive, analysere og tolke sædvaner i et afgrænset felt. Men her påvirkede felten mine sædvaner (Jf. fig. 2).

Figur 2: Forholdet mellem forsker og felt som et simplificeret etisk forhold

Mange forskere vil opleve lignende eller analoge situationer, hvor det metodisk kan fremhæves, at man som forsker nøgternt beskriver disse oplevelser og personlige overvejelser. Det er som nævnt en kendt sag. Det afgørende er imidlertid at se dette som mulige etiske refleksioner og at se det som en vej, hvor der kommer etik *ud* af videnskaben.

Som forsker pålægger man sig selv en række normer og værdier forud for det empiriske arbejde. Dette kan eksempelvis angå håndteringen af information og data i øvrigt. Samtidig bliver man pålagt en række formalia af etisk art. Her kan etikken siges at komme ind i projektet. Som forsker må man samtidig sande, hvordan der endog skabes nye normer og værdier under selve forskningsprocessen. Sædvaner, der blandt andet som pli og etikette lader etikken komme ud af det videnskabelige arbejde. Som god forsker vil felten altid få skik på en, hvilket er en etisk omstændighed. Hertil kræves opmærksomhed, så etikken ikke blot formaliseres som en nødvendighed før studierne, men også ses som en omstændighed under og efter studierne.

Referencer

Birkler, J. (2005). *Videnskabsteori*. København: Munksgaard.

Dahl Rendtorff, J. (2003). *Videnskabsetik*. København: Roskilde Universitetsforlag.

Favrholdt, D. (2005) *Farlige tanker. Forskning under hammeren*. Århus: Husets forlag.

Favrholdt, D., Smith, A., Basse, E. M. (2008) *Plagiering og anden videnskabelig uredelighed. Fra etik til jura*. Århus: Husets forlag.

Anvendte internetadresser

<http://www.etiskraad.dk>

<http://www.cvk.im.dk/cvk>